

**GIYA UG TALAMDAN SA FPIC
ALANG SA PAG-AMPING UG
PAGPALAMBO SA YUTANG
KABILIN**

Nagsulat : Abelardo "Abel" A. Moya
Nagdisenyo sa *lay-out* : Fred Goddard
Copy Editors : Cristina V. Lomoljo
Rudielyn C. Marquez
Nag-*proofread* : Sally B. Benemerito
Christine Vertucci

Ang naghatag og dugang kahibalo pinaagi sa tambag:

1. Carino "Rockrock" Antequisa, Senior Project Consultant
2. Regina S. Antequisa, Executive Director, EcoWEB Inc.
3. Vicky M. Cajandig, Executive Director, PDSI

Ang naghatag og suporta: Bread for the World - Protestant Development Service

Brot
für die Welt

Copyright © 2018 Mindanao Peacebuilding Institute Foundation, Inc.

Mindanao
Peacebuilding
Institute
Foundation
Incorporated
PHILIPPINES

Apt. 301, Casa Graciana Inn, 6 Juna Avenue
Matina, 8000 Davao City, Philippines

Tel: (63-82) 295-3776

Email: mpi@mpiasia.net

Website: www.mpiasia.net

Facebook: www.facebook.com/mpiasia

TALAN SA SULOD

MENSAHE SA DIRECTOR.....	II
PASIUNA	III
ANG FPIC UG ANG PAMAAGI NIINI SUMALA SA BALAOD.....	1
ANG FPIC SA PAGESABOT SA KATAWHANG LUMAD.....	5
ANG DUHA KA MANAGLAHING PANLANTAW SA FPIC.....	7
MGA PRAKTIKAL NGA GIYA SA PAMAAGI SA PAGTUGOT UG DILI PAGTUGOT.....	8
Unsay Buot Ipasabot sa Gawasnon (Free)?	8
Unsay Buot Ipasabot sa Pasiunang Kahibalo (Prior)?.....	8
Unsay Buot Ipasabot sa Informed Consent?	9
Kinsa ug Unsaon Paghatag og Desisyon?	9
MGA PRAKTIKAL NGA GIYA KUNG DILI MAGHATAG OG PAGTUGOT.....	13
MGA BATAKAN UG IMPORTANTENG ASPETO NGA DAPAT ANAA SA SULOD SA USA KA KASABUTAN (MOA).....	15
Unsa ang mga giya sa panagsabot?	17
Kinsa ang maglangkob sa panagsabot o maglangkob sa negotiating panel?.....	18
Asa pagabuhaton ang panagsabot-sabot?.....	19
DUGANG GIYA NGA MGA PUNTO MAHITUNGOD SA FPIC GIKAN SA MGA MPI IP SCHOLARS	20
MGA LAKANG UG PAMAAGI SA PAGPAHAOM SA KULTURA UG TRADISYON	21
DUGANG TALAMDAN GIKAN SA DEKLARASYON SA HINIUSANG KANASURAN SA KATUNGOD SA KATAWHANG LUMAD (UNDRIP):	22

MENSAHE SA DIRECTOR

Ang Giya ug Talamdan sa *FPIC* alang sa Pag-amping ug Pagpalambo sa Yutang Kabilin (*Ancestral Domain*) o *FPIC Guidebook* mao ang bunga sa tinuod nga mga kasinatian sa kinabuhi sa mga tribung Subanen ug Higaunon sulod sa unom ka mga yutang kabilin sa amihang-kasadpang bahin sa Mindanao, Pilipinas, sa katuyuan nga mao ang pakig-alayon sa gobyerno ug sa mga pribadong sector nga nangita ug pamaagi unsaon pag-ugmad ug pagpalambo nga mapuslan ang kayutaan ug mga kinaiyanhong kapaninguhaan nga nahisakop niining unom ka mga yutang kabilin.

Sa kapin sa lima ka tuig, ang *Mindanao Peacebuilding Institute Foundation, Inc. (MPI)*, uban sa mga lokal nga kaubanan sa buhat, ug sa mga lider sa tribu, inubanan sa ilang tagsa-tagsa ka komunidad, nakipagtambayayong nga mapalambo ug madugangan ang ilang kahibalo nga maghatag kanila sa hustong pagdesisyon, kapasidad sa paggiya ug pagdumala sulod sa ilang yutang kabilin. Ang pagtamod sa mga prinsipyo sa *Free and Prior Informed Consent (FPIC)* mao ang pinaka uyukang bahin niining maong pamaagi aron maprotektahan ang katungod sa mga lumad ug masabtan sa matag usa kung unsaon pagdumala ug pagpalambo ang ilang yutang kabilin.

Ang MPI nagtanyag niining maong talamdan isip tampo ug suporta sa mga tribung lumad ug sa ilang tagsa-tagsa ka komunidad aron sila mahatagan sa higayon nga mapasibaw ug madungog ang ilang tingog, respetohan ug mahatagan og bili ang ilang desisyon ug mapasidunggan.

Ang MPI mapasalamaton kaayo niining duha ka mga lokal nga mga kaubanan sa buhat; ang Pikhumpangan Dlibon Subanen, Inc. (*PDSI*) ug *Ecosystems Work for Essential Benefits (EcoWEB)* sa ilang gipa-ambit aron mamantala kining maong Talamdan ug ilabi na sa naghatag sa pinansyal nga donasyon sa *Bread for the World – Protestant Development Service*, alang sa suporta sa mga lumad. Sa katapusan, ang MPI usab kinasing-kasing nga nagapasalamat sa tanang mga MPI skolars nga misalmot ug mitampo sa ilang mga kaalam, kahibalo ug kasinatian, aron maumol ug mahulma kining maong Talamdan. Kung wala ang ilang pagsalmot niini, dili gayud kini mahisulat ug mamantala.

Christine Vertucci

Christine Vertucci,
Director, Mindanao Peacebuilding Institute Foundation, Inc.

PASIUNA

Ang katuyoan niini nga Guidebook. Ang kapin sa lima ka tuig nga buhing kasinatian sa *Resource-Based Conflict and Peacebuilding Training Program* sa *Mindanao Peacebuilding Institute (MPI)* diha ug sulod mismo sa unom ka yutang kabilin sa tribung Subanen ug Higaunon maoy nagtukmod nga imantala kini nga *FPIC Guidebook* o Talamdan sa *FPIC*, sa tumong nga makatabang sa paghatag og giya sa mga *IP* lider diha sa pakigharong kalambigit sa pamaagi sa *FPIC*. Tumong niini mao nga mohatag og talamdan gikan sa mga tinuod nga kasinatian—positibo ug negatibo man, ilabina nga kinutlo gikan sa mga pagtulon-an ug kasinatian. Tumong niini nga mapalig-on ang mga Konseho sa yutang kabilin sa ilang lumadnong pang-gobyerno alang sa ilang tribung ginsakpan. Kining maong talamdan gihulma ginamit ang pangkalinaw nga panlataw ug ang pagsulbad sa mga panagbangi o dili pagsinabtany sa malinawon nga pamaagi.

Dakong kalipay ang bation sa *MPI* kung kining talamdan magamit gayud sa lumadnong katilingban alang sa kalamboan ug kahapsay sa yutang kabilin.

Para Kang Kinsa kini nga talamdan? Kining talamdan pinasahi nga gisulat para sa mosunod nga mga tawo:

1. Mga lider sa Tribu/Lumad,
2. Mga tigpasiugda alang sa kalamboan
3. Mga Lokal nga lider sulod sa yutang kabilin

Giya sa pag-gamit niini: Mas epektibo kining Talamdan kung ang mogamit niini aduna nay pasiuang kahibalo sa *National Commission on Indigenous Peoples (NCIP) Administrative Order No. 01 Series of 2006 - The Free And Prior Informed Consent (FPIC) Guidelines of 2006* ug sa *NCIP Administrative Order No. 3 Series of 2012 - The Revised Guidelines on Free and Prior Informed Consent (FPIC) and Related Processes of 2012*. Kining maong talamdan, **usa lamang kini nga giya** nga mahimong sundon subay sa tukmang konteksto sa lugar, mga nalambigit nga mga tawo ug/o opisina.

PASIDUNGOG UG PAGPASALAMAT

Ang kinatibuk-ang banay sa *MPI* kinasingkasing nga naghatag og pasidungog ug pagpasalamat sa mosunod nga mga importanteng tawo ug opisina nga kung wala ang ilang dako ug makahuloganong tampo dili maumol ug mahulma kining maong Talamdan sa *FPIC*. Ang prinsipal nga tinubdan sa kaalam ug kasinatian nga nahimong gikutloan sa unod niining Talamdan sa *FPIC* mao ang mosunod nga mga *IP* lider:

Datu Diamla Rolando So-ong
Iligan City –
IPMR Ancestral Domain of Bayog – Higaunon

Datu Isis Guilingan,
CADT 075 Head Claimant of the Ancestral Domain of Sindangan – Subanen

Timuay Lucenio Manda, *Head Claimant of the Ancestral Domain of Bayog – Subanen*

Bae Labi Marjorie Paulin, *Head Claimant of the Ancestral Domain of Kumalarang – Subanen*

Datu Manpinuhan Norberto Pusan, *Head Claimant of the Ancestral Domain of Dulangan – Higaunon*

Timuay Dianito Thundas *CADT 015 Head Claimant of the Ancestral Domain of Lakewood – Subanen*

Dulangan – Higaunon

Pagpasalamat usab sa tanang nag-apil sa gipahigayong *Focus Group Discussions (FGDs)* ug *Key Informant Interviews (KIs)*, ilabina sila Gebert Andang, Tito N. Fiel, Timuay Dodong Guilingan, Faustino Husayan, Lucena C. Lopez, Fidelyn Lusay, Pablo D. Luyao, ug Jeffrey Pusan.

Kining maong talamdan, kinasing-kasing nga nagahatag og pasidungog sa mga Lumadnong Lider ug *Elders* nga anaa na sa langit uban ni Magbabaya, sama ni Ezequela “Bae Maalingasa B. Madrina, Timuay Jerry L. Tumbale, Timuay Ansiman Gumandal Balabag, Apo Sumigol Ombang, ug uban pa, tungod sa ilang gipa-ambit nga katakus ug kahibalo sa pagpanalipod sa yutang kabilin ug pakigbisog alang sa lumadnong panggobyerno ug kaugalingnan.

Dili nato kini mahuman kung walay pagtabang gikan ni Magbabaya, ang iyang espiritu maoy naghatag sa kaalam, kahibalo, proteksyon, ug pagpanalipod sa pagbiyahe alang sa pagpahigayon sa mga *Focus Group Discussions* ug pag-interbyu.

ANG FPIC UG ANG PAMAAGI NIINI SUMALA SA BALAOD

Ang FPIC sumala sa Section 2 NCIP Administrative Order No. 3 Series of 2012, ang FPIC alang sa:

1. Pagsiguro sa tinud-anay nga paggamit sa Tribu/Lumad sa ilang katungod diha sa gawashon ug adunay igong kasayuran inubanan sa ilang pagtugot, kung gikinahanglan.
2. Pagpanalipod sa katungod sa mga Tribu/Lumad sa mga ipahigayon nga mga pagpatuman sa plano, programa, proyekto, mga kalihukan ug uban pang mga gimbuhaton nga makaapekto kanila ug sa ilang yutang kabilin, aron masiguro ang ilang ekonomikanhon, katilingbanon ug kulturanhong kaayohan.
3. Paghatag ug pagsiguro nga matuman ang mga pamaagi ug mga angayang buhaton diha sa pagpahigayon og mga *Field-Based Investigation (FBI)* ug pamaagi sa *FPIC*, pagbayad sa mga balayronon, ug pagkuha sa mga bayad alang sa mga danyos, ug pagpatuman sa mga *Memorandum of Agreements (MoA o Kasabutan)* ug pagpatuman sa mga Responsibilidad sa mga Kompanya, ug pagpahamtang og disiplina sa mga paglapas sa mga ginadili nga buhaton sulod sa komunidad.

4. Adunay makatarunganong pagtinabangay diha sa pagdumala sa kinaiyahan, paggamit sa yuta, pagpalambo sa paggamit sa mga kapaninguhaan sulod sa Yutang Kabilin nga makahatag og kaayuhan sa tribu ug sa kompanya, ahensya sa gobyerno, lokal nga kagamhanan, *Non-Governmental Organizations (NGOs)*, ug uban pang mga grupo nga nakiglambigit sa maong kalihukan.
5. Pagsiguro nga ang katungod sa tribu/lumad maoy mag-una sa pagpalambo ug paggamit sa mga kinaiyanhong kapaninguhaan nahimo subay sa espiritu ug prinsipyo sa *FPIC*.
6. Ipasalig nga panalipdan ang mga napabalhin gikan sa ilang gipuy-an nga mga Lumad.

Ang FPIC sumala sa Section 3 NCIP Administrative Order No. 3 Series of 2012, ang FPIC alang sa:

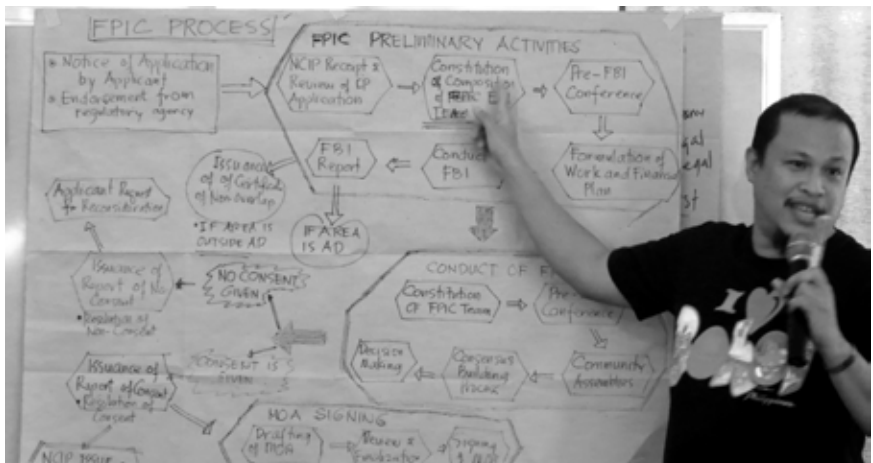
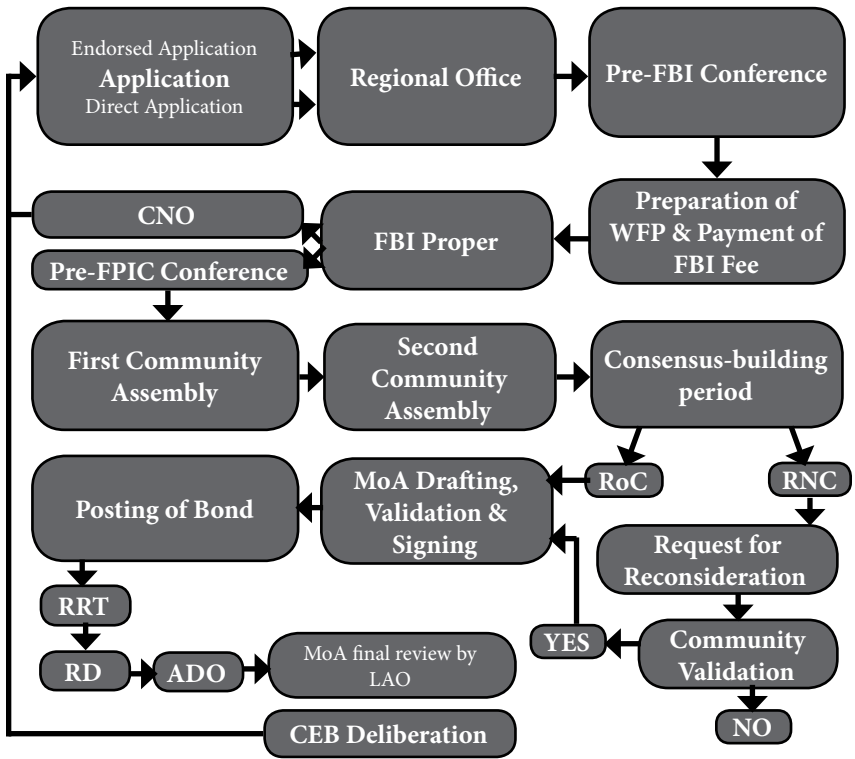
1. Pagpakita sa tinuod ug pagpalig-on sa paghimo o pagbansay sa lumad sa ilang katungod diha sa yutang kabilin, katilingbanong hustisya ug katawhanong katungod, kinaugalingong pagdumala ug pagpagahum ug kalig-on sa kultura.
2. Mahatagan og labaw'ng pagtagad ang katungod sa tribu/lumad sa pagdumala, pagpalambo ug paggamit sa mga kapaninguhaan nila diha sulod sa ilang yutang kabilin.
3. Walay ihatag o pagbag-o sa mga pagtugot, lisensya, permiso, kasabutan ug uban pang mga kalihukan sulod sa yutang kabilin nga dili moagi sa pamaagi sumala sa giya sa *FPIC*.

Ang FPIC sumala sa Section 4 NCIP Administrative Order No. 3 Series of 2012 alang sa:

1. **Pagpagahum** – Ang mga Tribu/Lumad libre nga magmaningkamot sa ilang ekonomikanhon, katilingbanon ug kulturanhong kalamboan pinaagi sa ilang pag-apil sa mga pagahimoong desisyon, pagtino sa mga nag-unang panginahanglan ug pagpadayon sa ilang lumadhong sistema sa hustisya ug pamaagi sa kalinaw.

2. **Kauyonan sa tanan** – Ang tribu/Lumad kinahanglan moapil sa paghimo og mga desisyon pinaagi sa ilang Lumadnong istruktura (*Indigenous Political Structure*), ug mosunod usab sila sa mga desisyon diin naa ang ilang tinugyanan sa katungod nga mohatag og hukom.
3. **Panday sa Kalinaw** – Ang *FPIC* sukdanan alang sa pagpakaylap sa kalinaw, kaangayan, pagsinabtanan, panaghiusa ug seguridad.
4. **Pagpalig-onsakultura**–Sa pagpapatuman o pagpadagan sa plano, programa, proyekto o mga kalihukan sulod sa yutang kabilin, mahatagan og duso dili lang ang pisikal nga hitsura sa palibot, apan apil na niini ang kinatibukang kahimtang sama sa espirituhanon ug kulturanhong nagbugkos sa yutang kabilin.
5. **Gihuptan nga responsibilidad gikan pa sa mga katigulangan** (*Inter-generational responsibility*) – Ang Lumadnong konsepto sa pagpanag-iya magpadayon nga ang yutang kabilin gipanag-iyahan gikan pa sa mga katigulangan, busa dili kini puwedeng ibaligya, ipanghatag o dauton. Ang lumad ang adunay nag-unang katungod alang sa malungtarong ug malamboong plano, programa ug proyekto sulod sa yutang kabilin.
6. **Labaw'ng pag-ila sa Kustumbre ug Pamatasan** (*Primacy of Customary Law*) – sa mga pagsusi sa Yutang Kabilin, pagpahigayon og *FPIC* ug uban pang mga pamaagi nga ilawom sa giya sa *FPIC*, ang paggamit sa lumadnong pamatasan nga gitino sa lumadnong komunidad alang sa paghimo og mga desisyon mao gayud ang sundon.
7. **Sihag ug Katin-awan** (*Transparency and Clarity*) – Ang pamaagi ilawom ani nga giya sihag ngadto sa tanang mga may kalabutan sa hitabo o tanang stakeholders, ang aplikante kinahanglan maghatag og kinatibukang nga pagpadayag sa kasayuran mahitungod sa naasoy'ng gimugna nga programa, proyekto o mga kalihukan pinaagi sa duha, puwedeng makita ug masabtan sa hingtungdang komunidad.
8. **Pagdumala sa mga kabtangan** (*Existing Property Regimes*) – Ang mga luna ug butang nga sulod sa Yutang Kabilin ilawom sa *Section 56* o *RA 8371* uban

sa iyang *Implementing Rules and Regulations (IRR)*, padayon nga paga-ilhon.

ANG FPIC SA PAGSABOT SA KATAWHANG LUMAD

Ang *Free and Prior Informed Consent* o *FPIC* usa ka pamaagi diin ang mga lumad nga mga katawhan ug mga komunidad naghimo sa ilang makinaugalingon nga desisyon sa kolektibong mga butang nga makaapekto kanila. Kining kolektibo nga pamaagi sa paghimog desisyon gilangkoban sa mga programa ug proyekto nga may kalabutan sa paggamit sa ilang mga yuta ug mga kahinguhaan; mga plano nga adunay dakong implikasyon sa ilang panglawas; mga kalihukan nga makaapekto sa ilang integridad sa yutang kabilin, panaghiusa sa mga tawo, kalig-on sa kultura, panginabuhian, panaghiusa sa katilingban ug kaayohan, ug uban pa.

Kining kolektibo nga desisyon usa ka importante nga bahin sa paggamit sa katungod sa mga lumad nga katawhan ngadto sa ilang yuta, mga teritoryo ug mga kahinguhaan, ug ang ilang katungod sa kaugalingong paghukom ug sa integridad sa kultura.

Busa, ang bisan unsa nga gawas nga kompanya sama sa mga gobyerno, mga korporasyon, mga institusyon, mga organisasyon, ug mga pasiugda sa proyekto kinahanglan nga makakuha sa kasabutan ug pagtugot sa mga lumadhong katilingban isip mga tag-iya sa katungod sa dili pa ipatuman ang bisan unsa nga proyekto sulod sa katilingban sa lumad.

Ang pagsabot ug kalainan sa Pagpananghid, Konsultasyon ug Pagtugot:

PAGPANANGHID

(*Permission*) usa ka akto o binuhatan nga pinasubay sa maayong pamatasan ug pagrespeto nga adunay hiniusang tubag gikan sa katilingban.

Ang Pagpananghid mahitabo sa wala pay gisugdan nga bisag unsang lakang sulod sa yutang kabilin tungod kay ang pagpananghid DILI pagpahibalo. Ang indibidwal nga pag-uyon ni bisan kinsang tawo o lider lumad dili susama ka bililhon sa pagtugot nga ihatag sa fibuok tribu ug/o katawhang lumad.

Ang **KONSULTASYON**

(*Consultation*) usa ka mekanismo isip usa ka demokratikong katungod sa pagpadayag ug pagbayloay sa mga panglantaw ug opinyon sa usa ka hilisgotan, o buhat aron impluwensyahan ang resulta o hukom. Busa ang mga konsultasyon naglakip sa laing partido nga nagtinguha mo-implewensya sa panglantaw sa katawhan, apan sa katapusan ang katawhang lumad gihapon ang adunay pinal nga desisyon.

Ang **PAGTUGOT**

(*Consent*) mao ang resulta sa usa ka gawasnon ug kolektibo nga pamaagi sa paghimog desisyon alang sa usa ka plano o buhat. Kini usa ka mekanismo nga nagtugot ang katawhang lumad sa kaugalingong *collective decision-making* sa paghimo sa desisyon nga miresulta sa paghatag o dili paghatag sa ilang pagtugot sa plano o proyekto.

ANG DUHA KA MANAGLAHING PANLANTAW SA FPIC

Adunay duha ka dagko ug managlahing panlataw sa FPIC. Ang Lumadnong Komunidad/Katawhang Lumad (*Indigenous Cultural Communities/Indigenous Peoples* o ICCs/IP), ilabina ang mga Timuay, Datu ug Bae adunay dakong kalainan sa prinsipyo, baruganan ug panglantaw sa FPIC ikumpara sa panglantaw sa mga taga-gawas sama sa pribadong negosyante, tigpamuhunan ug kompanya sa mina.

Prinsipyo ug Panlataw Para sa mga Timuay, Datu ug Bae

Usa ka pamaagi sa pag-ila, pagtahod ug pagrespeto sa katawhang lumad

Usa ka matang sa relasyon sa katawhang lumad ug taga-gawas (*human relation*)

Usa ka dagway sa pag-pausbaw sa Lumadnong Panggobyerno

Mas mahinungdanon ang panaghiusa sa tribu kaysa sa salapi ug negosyo

Para sa mga sa pribadong negosyante, tigpamuhunan ug kompanya sa mina

Usa sa mga kinahanglan nga tumanon para makasugod og negosyo o mina sulod sa yutang kabilin

Usa lamang ka relasyon tali sa kapitalista ug negosyante (*business transaction*)

Usa ka gimbuhaton nga angayan buhaton kay gimando sa Balaod sa NCIP ug sa Nasud

Mas mahinungdanon ang bulawan, ginansya ug negosyo kaysa sa tribu

MGA PRAKTIKAL NGA GIYA SA PAMAAGI SA PAGTUGOT UG DILI PAGTUGOT

Unsay Buot Ipasabot sa Gawasnon (*Free*)?

Tinuod nga ang pamaagi sa *FPIC* usa ka lakang sa pagsiguro nga ang mga katungod sa *IP* mapanalipdan. Apan, ang pangutana, unsaon nga masiguro ang pagpanalipod sa ilang mga katungod kung dili nila kontrolado ang pamaagi. Mamahimo lamang nga gawasnon ang *FPIC* isip pamaagi sa pagpananghid kung adunay gahum ang *IP* sa tibuok pamaagi sa *FPIC*. Sa laktod, ang buot ipasabot sa gawasnon mao ang usa ka hukom—pagtugot man o dili, gawasnon nga gipahayag. Gawasnon sa dili maayong impluwensya ug bisag unsang matang sa pagpanghulga ug kung adunay panagtigom ang galastuhon kinhanglan tubagon sa kompanya sa mina o sa gapangayo og pagtugot.

Usa ka Kasinatian: Tungod sa gawas man sa Yutang Kabilin ang pamaagi sa paghatag og pagtugot (*FPIC*), gihakot sa kompanya ang mga lider, gibutang sa usa ka conference hall nga anaa sa compound sa kapitolyo sa probinsya. Sa dihang ang mga lumadnong lider gipangbati na og kakapoy, kalibog ug pagka-diskontento sa dagan sa panagsabot, buot na unta silang mouli na, apan dili sila kauli kay wala silay pamiliti pabalik sa bukid kay gihakot man sila. Gipanggutom usab sila apan mag-agad lang sila kung kanus-a magdalit og pagkaon sa conference hall. Ang *IP* nagbarog nga mas gawasnon sila sa pagpadayag sa ilang desisyon kung anaa ipahigayon ang pamaagi sa pagtugot sulod sa Yutang Kabilin.

Unsay Buot Ipasabot sa Pasiunang Kahibalo (*Prior*)?

Para sa mga *IP* lider, ang prinsipyo nga nagpaluyo niini mao nga ang pagpahibalo lahi sa pagpananghid. Dakong insulto sa mga *IP* ug katawhang lumad, kung misulod daan o nagkalot-kalot ayha pa mananghid. Mahimong *ma sala* (multa) ang kompanya kung molapas. Busa bisan sa *exploration*, *experiment* o *study phase* pa lang, gikinahanglan na og pagtugot sa mga *IP* lider ug katawhang lumad.

Tungod niini, ang unang kahibalo nagpasabot nga ang pasiunang kasayuran ug impormasyon gikinahanglan gibatunan na o gihuptan na sa mga lider ug katawhang lumad sa dili pa ang adlaw sa paghatag sa pagtugot aron

ang kaalam ug lawom nga pamalandong mapahigayon na sa dili pa maghatag og pagtugot. Ang buot usab ipasabot sa pasiunang kahibalo mao nga ang mga lumadong lider uban sa iyang sakop nga katawhan adunay kompleto nga kasayuran sa dili pa sila mag desisyon.

Unsay Buot Ipasabot sa *Informed Consent*?

Para sa mga *IP* lider ug katawhang lumad ang may kaalam nga pagtugot buot gipasabot nga ang usa ka desisyon napagawas pinaagi sa usa ka matitud-anon nga panagsabot, pagtuon ug kini nahiusahan sa tribu. Matawag usab ang *informed consent* ang desisyon nga dili pagtugot, buot ipasabot ang *informed consent*, dili ang resulta sa usa ka desisyon apan ang sukdanan niini mao nga ang desisyon pinaagi sa maalam ug malantip nga pamaagi.

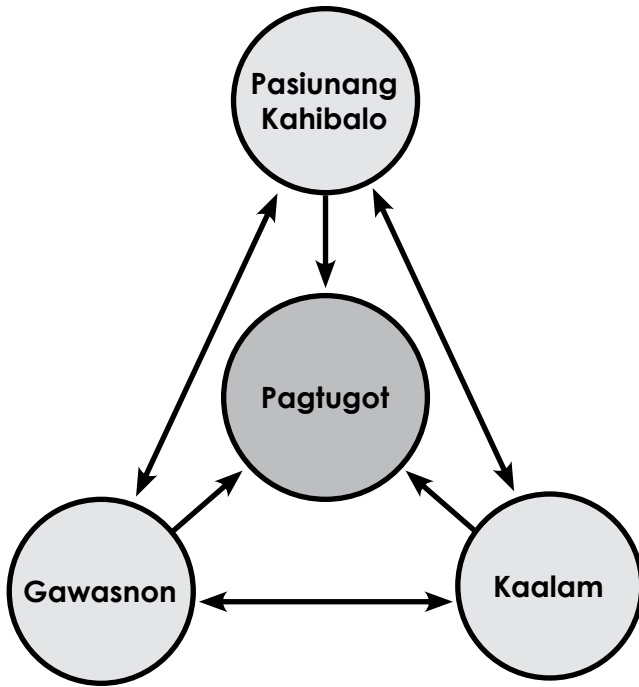
Kinsa ug Unsaon Paghatag og Desisyon?

Kinsa: Ang mga mosunod nga personalidad nga dili dapat mawala diha sa paghatag og pagtugot:

1. Ang *Head Claimant* sa *Certificate of Ancestral Domain Title (CADT)*
2. Ang tibuok miyembro sa *IPS* o tibuok konseho sa tribu
3. Ang katawhan sulod sa barangay nga maapektohan (*impacted barangays*)
4. Ang katawhan sulod sa kasikbit nga mga barangay sa direktang maapektohan

Unsaon: Dapat pinasubay sa naandang kustumbre ug tradisyon sa tribu ug sa mando sa balaod, ilabina ang sa *FPIC*. Unsa ang gipaambit sa mga *IP* lider mahitungod sa kinsa ug unsaon paghatag og desisyon niini:

1. Dapat ang pananghiran ang lider nga maapektohan iyang tinubigan o *gaop* o komunidad
2. Dapat mohatag sila og sulat nga nagpadayag sa ilang katuyoan (*letter of intent*), tapos magpahigayon og panagtagbo sa mga tinugyanan sa komunidad. Himoon gayod ang panagtigum sa tribu sa maong barangay ug sa tibuok yutang kabilin, depende sa gilangkoban sa maong proyekto.
3. Kung ang proyekto naa sulod sa Yutang Kabilin, angay nga ang tibuok kadumalahan sa *AD* ug

Gawasnon

Mamahimo lamang gawasnon kung kontrolado sa tribu ang tibuok proseso.

Pasiuna

Katungod sa paghimo sa ilang kaugalingon nga pamaagi sa paghimog desisyon alang sa bisan unsang proyekto nga manghilabot kanila sa wala pa kini ipatuman.

Kaalam

Katungod nga ihatag ug adunay igong kasayuran sa mga butang aron makahimo sila og tukmang desisyon.

Pagtugot

Ang kolektibo ug gawasnong desisyon sa mga apektadong katilingban human sa pagpaagi sa ilang kaugalingong pamaagi sa pagdesisyon.

Diyagrama gikan sa Training Manual on Free, Prior and Informed Consent (FPIC) in REDD+ For Indigenous Peoples, p. 59

tinugyanan sa kabatan-onan/*youth*, kababayan-an/*women*, katigulangan/*elders* ug *head claimants* ang pananghiran.

4. Kung ang proyekto sulod sa usa ka barangay apan nahisulod sa yutang kabilin, dapat mananghid gayud sa nagdumala sa yutang kabilin, ug susihon pagbalik ang gi-aprobahan sa barangay nga konseho sa tribu kung sakto ba kini siya o dili para sa kinatibuk-an.

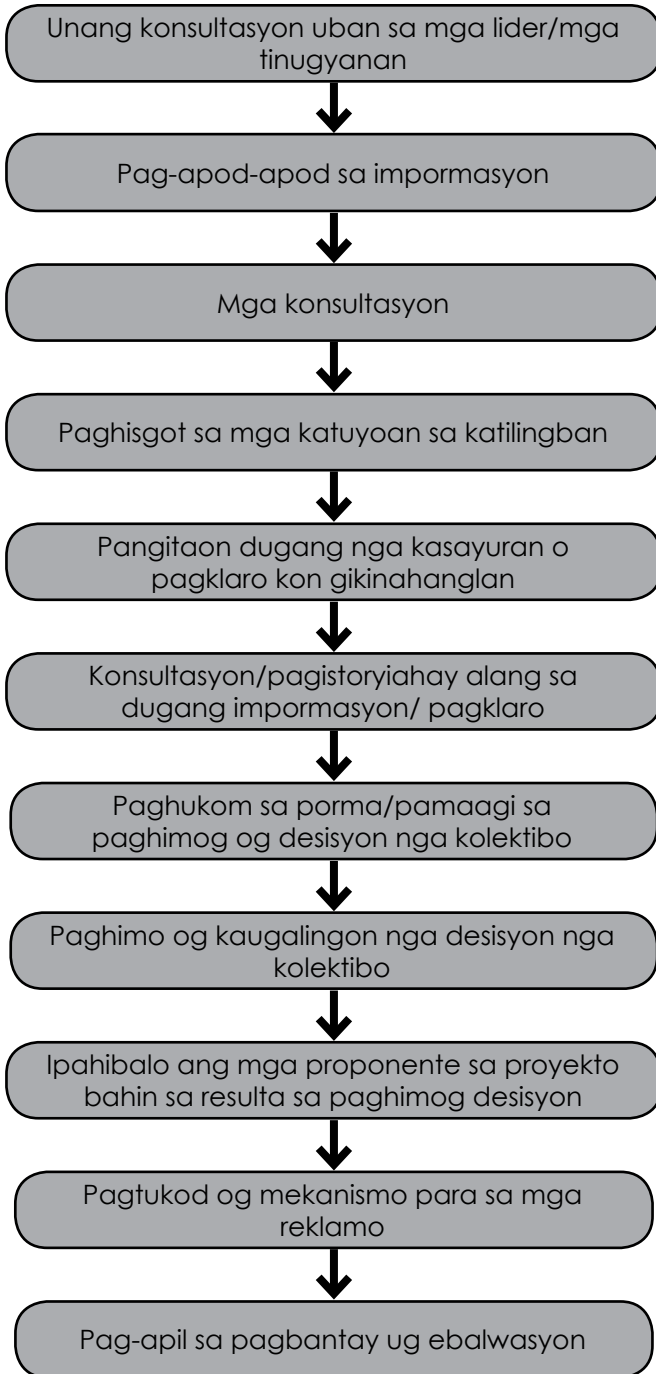
Mga Kasinatian: Alang sa taga Lakewood *Ancestral Domain* ang angay nga pananghiran sa Yutang Kabilin kon adunay proyekto mao ang *Council of Elders*, dayon ang Tibuok Komunidad. Alang sa taga Bayug-Iligan *Ancestral Domain* angay ang *gaop* nga tribu konseho kuhaan sa ilang desisyon ug sila ang unang pananghiran kon diin diha nahimutang ang proyekto. Labi na kon ang maong proyekto moapekto sa ubang *gaop*, kuhaan usab sila sa ilang desisyon ug pananghiran usab sila. Sanglit kini sulod man sa yutang kabilin dapat ang nagdumala ani sa kinatibuk-an mohimo sa iyang pagsusi ug paghimo og final nga desisyon.

Asa Dapat Mohatag og Pagtugot ang Tribu?

Sumala sa nagkalain-lain kasinatian, ang mga Timuay ug Datu, apil na ang mga Bae nagkahiusa nga ang pinakamaayo nga lugar kung asa mohatag sa pagtugot diha sa sulod sa yutang kabilin—sa *tribal hall* kung naa ug paigo ang komunidad, kung walay *tribal hall* puwede usab sa usa ka hawan nga lugar sama sa *basketball court* o kung asa ipahigayon ang panagtigum sa barangay. Ang paghatag og pagtugot importante nga hisgutanan busa dili angayan himoon sa mga hotel o kan-anan, ilabina dili maayo kung sa buhatan sa mga politiko.

Mga Kasinatian: Ang *tribal council* sa Dulangan, ilang napasaka ang pangulo sa usa ka dakong kompanya sa mina ngadto mismo sa bukid nga barangay sakop sa yutang kabilin aron pormal nga mangayo og pagtugot. Ang Kumalarang AD nag-ingon nga angay ang konseho maghatag sa iyang desisyon diha gayod asa nahimutang ang ilang sentro sa tribu sa sulod sa tibuok yutang kabilin. Ang Lakewood, Dulangan ug Bayug-Iligan AD pareho ang panan-aw sumala sa kasinatian nga dapat ang paghatag og desisyon sa tribu himoon sulod sa ilang lugar sa yutang kabilin diin anaa ang sentro sa ilang panggobyerno sa tribu, aron malikayan ang grabe nga impluwensya gikan sa kompanya ug sa uban pa.

Ang Pamaagi sa FPIC

MGA PRAKTIKAL NGA GIYA KUNG DILI MAGHATAG OG PAGTUGOT

Sumala sa kasinatian, kung ang *IP* lider ug katawhang lumad adunay katungod nga mohatag og pagtugot sa susamang bahin aduna usab silay kagawasan nga dili mohatag og pagtugot. Matud sa mga *IP* lider, ang mosunod mao ang mga posibleng rason nga dili mohatag og pagtugot:

1. Dili pagtamod sa kultura ug kustombre sa tribu ug Dili pagtahod sa mga *IP* lider ug katawhang lumad.
2. Makapabungkag sa nagkahiusa ug malinawong komunidad sa tribu.
3. Makadaot sa kabukiran ilabina sa mga sagradong lugar ug lubnganan sa mga apohan o katigulangan.
4. Makapa-uga sa tinubdan sa tubig nga mainom ug tubig sa basakan.
5. Usa ka kompanya nga nabaniog o adunay kasaysayan sa pagpanghulga, pangilad ug pagpanuhol sa mga *IP* lider ug katawhang lumad.

Ang **PAGTUGOT** ug **DILI PAGTUGOT** nga desisyon kinahanglan dili dali-dalion ug magpadala sa papamugos sa mga **Minero, Politiko** o taga **NCIP** ug uban pang taga-gawas.

Ang **DILI** pagtugot usa ka maalamon ug malantip nga desisyon, tungod kay usa kini ka desisyon nga wala lang naglantaw sa ginansya sa panalapi ug sa kasamtangan apan naglantaw sa umaabot nga panahon ug nag-amping sa sumusunod nga henerasyon.

Ang **PAGTUGOT** ug **DILI PAGTUGOT** kinahanglan dili makapabulag o makapabahin sa mga **IP** lider ug **Katawhang Lumad**, importante nga kini gikauyonan sa tanan.

Ang **DILI** pagtugot dili kaparutan, dili kini pagsupak sa kalamboan. Usa kini ka desisyon para sa malahutayong kaayuhan sa tribu.

Kinahanglan timbang-timbangan usab, “ang bulawan pwede mawala ra na apan ang pinakaimportante sa tanan ang **PAGKAHIUSA** sa lideres ug katawhan kini,” matud pa ni **Datu Manpinuhan**, sa **Yutang Kabilin** sa **Dulangan** sa tribung **Higaunon**.

MGA BATAKAN UG IMPORTANTENG ASPETO NGA DAPAT ANAA SA SULOD SA USA KA KASABUTAN (MOA)

Human mohatag og pagtugot ang tribu, ang sunod nga dako nga lakang mao ang paghisgot sa pagpanday og kasabutan o *Memorandum of Agreement (MoA)*. Sa kasabutan dapat anaa kining mosunod nga mga kasabutan kalambigit sa *royalty*:

1. Ang kompaniya magbayad sa *royalty fees* sa salapi nga dili moubos sa usa ka porsyento (1%) sa *gross output* sa tanan nga kinitaan ug operasyon kada-tuig para sa lumadhong katilingban ug katawhang lumad (*IP/ICC*). Ang *royalty fee* dapat motubo kada tuig;
2. Para sa tukma (*right*), matinud-anon (*honest*) ug dayag (*transparent*) nga pagkwenta sa usa ka porsyento, ang kompaniya/opisina mohatag og kasayuran ug tanang mga dokumento, ug mga listahan nga nagpamatuod sa ilang kinatibuk-ang kita matag tuig ngadto sa konseho sa tribu.
3. Ang *ICC/IP* mahimong mogamit sa teknikal nga tawo/institusyon aron sa pagpamatuod sa mga dokumento sa kompaniya.
4. Pagtudlo sa mga ikatulong partido (*third party*) nga institusyon o tigdumala sa paghupot sa bayad alang sa *ICC/IP* pinasubay sa mga lagda o mga termino sa pagdumala.
5. Ang pagtugot maglakip lamang sa kasamtangan nga operasyon sa pagmina sa teritoryo nga dapit sa yutang kabilin. Kung magpadugang og tuig mag-utro pagproseso og *FPIC*, kung mag palapad og minahan, mag *FPIC* pag-utro.
6. Gikinahanglang klaro ang mga numero sa sukod sa yutang pagalangkoban sa minahon o *project site*.
7. Ang mga kondisyon sa bangko nga gigahin alang sa mga kaayohan sama sa mga imprastraktura alang sa eskuwelahan (uban ang natudlong gidaghanon sa mga lawak tun-anan ug mga metro kwadrado), piho nga pondo sa edukasyon, ug mga ospital/mga medikal nga sentro nga naghatag sa mga bata ug *maternal* nga pag-atiman sa panglawas, isip usa ka lihok sa maayong kabubut-on, nga dili ibawas sa *royalty fee*.

8. Ang kumpanya kinahanglan magpatuman og mga proyektong pangpubliko sama sa paghatag og balay subay sa katilingbanong kalamboan sa *IP* nga mga komunidad sulod sa yutang kabilin ug isip kabahin sa katilingbanon nga responsibilidad ug ang kantidad sa nasangpit nga proyekto dili ibawas sa *royalty fee*.
9. Ang kompanya maghatag sa imprastraktura para sa tubig nga mahimong patubig ngadto sa komunidad sa *ICC/IP* sa yutang kabilin, nga dili ibawas sa *royalty fee*.
10. Ang kompanya miuyon sa pagbutang sa *cash bond* sa usa ka inila nga bangko, nga gipili sa *IP/ICC*, sa kantidad nga dili moubos sa 1% sa kantidad sa *budget* sa *mining project*, ang deposito ilabi na nga gikondisyon aron pagtubag sa mga kadaut, mga silot nga ipahamtang, ug mga umaabot nga pag-angkon sa *ICC/IPs*.
11. Ang pundo sa rehabilitasyon, nga ihatag sa kompanya ngadto sa bangko ug gihuptan alang sa katuyoan sa rehabilitasyon. Magpabilin sa bangko human sa panahon sa operasyon gawas kung ang rehabilitasyon sa *mining project* nahuman na.
12. Ang *ICC/IP* adunay tinugyanan nga dili mokulang sa duha sa *monitoring body*, ang *Committee on Mine Rehabilitation Fund*.
13. Ang paglakip sa ginadili nga mga buhat: ang kompanya gidid-an gikan sa dili makatarungan nga pagpasaka sa mga kasong kriminal ug pangsamok batok sa mga lumadnong katilingban/katawhang lumad sa epektibo nga MoA.
14. Bawion sa kompanya ang pagpanag-iya sa dili maagian nga mga kabtangan ug gitukod nga istruktura nga pabor sa mga lumadnong komunidad/katawhang lumad sa *mining project* nga lugar human sa panahon sa maong operasyon.
15. Ang mga partido mouyon nga ang mga tinugyanan sa *IP/ICC* tugotan nga aktibo nga moapil sa disenyo sa rehabilitasyon sa proyekto sa pagmina pagkahuman (*expiration*) sa *Mineral Production Sharing Agreement (MPSA)*.
16. Ang maong kompanya mohatag og trabaho/empleyo sa *IP/ICC* ug mohatag sa insaktong mga benepisyo

ug pagsiguro sa pagsunod sa mga balaod ug mga regulasyon sa SSS, Phil Health ug Pag-Ibig.

17. Ang panahon sa rehabilitasyon sa kompaniya sa *mining project* mahuman sulod sa kasamtangan nga panahon sa MPSA sa pagpirma niini nga MoA.

Unsa ang mga giya sa panagsabot?

Ang panagsabot usa ka hago, makuti ug puwedeng dugay nga pamaagi, busa gikinahanglan ang kaandaman sa kahibalo, himsog nga panglawas, salapi ug labaw sa tanan nagkahiusa ang mga *IP* leaders. Sumala sa kasinatian sa panagsabot puwede ang pinakadakong Timuay o Datu o Bae mao ang mangulo sa panagsabot pwede pud nga dili siya. Sa ubang kasinatian ang datu nagtudlo og usa ka sakop nga dunay pinasahi nga kahanas sa panagsabot ug masaligan usab. Kulturanhon ang *Memorandum of Understanding (MoU)* pinaagi sa *Buko/Tampuda/Dandi-an* (lumadhong pamaagi sa pagsulbad sa mga panagbangi). Ang *MoU* mao ang gambalay o unang lakang sa *MoA*. Ang *MoU* o *MoA* mao ang sinulat nga *Buko/Tampuda/Dandi-an*.

Pipila ka praktikal nga giya sa panagsabot:

1. Ayaw kahadlok sa pagpangayo sa imong gusto. Ang malampuson nga mga tigpataliwala nagapugos (*assertive*) ug nagahagit sa tanan (*challenge everything*). Nagatuo nga ang tanang butang pwede masabotan. Matngon nga tigpataliwala maoy pinakamaayo.
2. Pagbantay ug paminaw. Ang maayong tigpataliwala mga lantip ug makinaadmanon. Sila mangutana aron makuha ang tubag.
3. Buhata ang imong tahas. Tigumon ang daghang mahinungdanon nga kasayuran sa dili pa ang adlaw sa panagsabot.
4. Kanunay nga andam sa duha ka managlahi nga posibleng kapadulngan. Ayaw pagsabot nga walay kapilian. Pag-andam og duha o tulo ka mga kapilian nga sitwasyon o kapadulngan.
5. Ayaw pagdali. Pagmapailobon. Sabta ug maayo ang tumang pamaagi.

6. Puntinga ang pinakataas nga puwedeng kab-oton aron makab-ot ang labing maayo nga resulta. Ang malampuson nga mga tigpataliwala mga malaumon. "Kon ikaw nagpaabut og dugang, makadawat ka og dugang."
7. Ikaw dapat ang maghatag og presyur sa pikas, dili dapat ikaw ang ma presyur nila. Magmalig-on apan dili makig-away.
8. Ipakita nga puwedeng magtakdo o magtagbo ang duha ka mga panginahanglan sa matag kampo. Ang malampuson nga mga tigpataliwala kanunay nga nagtan-aw sa sitwasyon gikan sa panglantaw sa pikas bahin.
9. Ayaw paghatag sa bisan unsang butang nga wala'y makuha sa inyong pabor. Ang *unilateral* nga mga konsesyon makadaut sa kaugalingon.
10. Ayaw pagdala sa mga isyung personal. Sa kasagaran ang mga panagsabot mapakyas tungod kay nasentro ang enerhiya ug panahon sa personal nga isyu.

Kinsa ang maglangkob sa panagsabot o maglangkob sa negotiating panel?

Sumala sa mga panday-buhat ug pagtuon, ang *IP* lider ang moduso sa mosunod nga mga tawo nga naa dapat sa *negotiation panel* nga motugyan sa tingog ug plano sa *IP/ICC*. Ang mosunod mao ang:

1. Ang pinakataas nga Datu, Timuay o Bae/o Ang *head claimant* sa *CADT*;
2. Tinugyanan sa mga barangay nga maapektohan;
3. Tinugyanan sa kasikbit nga barangay sa mga barangay nga maapektohan;
4. Tinugyanan sa konseho sa tribu o *Indigenous Political Structure (IPS)*;
5. Tinugyanan sa matag gaop/bawang/tinubigan;
6. Tinugyanan sa mga lumolupyo sulod sa barangay nga maapektohan ug mga kasikbit nga barangay apan dili tribu, mga dumagat o bisaya o kolibugan;
7. Tinugyanan sa sektor sa kababayan-an;
8. Tinugyanan sa sektor sa kabatan-onan;
9. Tinugyanan sa mga Katigulangan (*Council of Elders*);

10. Tinugyanan sa mga dunay kabilinggan sa lawas (*Persons With Disabilities* o *PWD*);
11. Usa ka Baylan/Bailan;
12. Usa ka *Main Negotiator* (nga itudlo ug masaligan sa mga Datu ug Bae); ug
13. Usa ka *documenter/encoder* (adunay kaugalingong *laptop*).

Ang *negotiation panel* sa *IP* mamahimo usab motudlo o mokuha og mga mosunod nga mga kawani nga mohatag ug suporta:

1. Abugado, adunay kahanas sa balaod sa lumad nga dunay kasaysayan o rekord nga nagapanalipod sa interes sa tribu; ug
2. Mga teknikal nga magtatambag o adunay kahanas sa pakigsabot-sabot, salapianon, pagpadagan sa pagmina ug uban pa nga dunay kasaysayan o kaagi nga nagapanalipod sa kaayohan sa tribu.

Ang legal nga basihan nga dunay katungod mokuha ang *IP/ICC* anaa nahipatik sa Sumbanan sa *FPIC*, ikalima bahin, letrang k: *Independent Expert*. (Ang buot nga ipasabot sa *Independent Expert*, mao ang tawo nga adunay kahanas sa usa ka natad diin ang iyang edukasyon ug/o kasinatian mahimong tinubdan sa importante nga kasayuran mahitungod sa usa ka partikular nga isyu ug kinsa ang gilauman nga mohatag ug impormasyon o opinyon nga walay gidapigan nga makatabang sa *IP/ICC* aron makab-ot ang usa ka makatarunganon ug maalamon nga desisyon.)

Asa pagabuhaton ang panagsabot-sabot?

Mga Kasinatian: Ang *AD* sa Kumalarang nag-ingon nga angay ang konseho mohatag sa iyang desisyon diha gayod sa nahimutangan sa ilang sentro sa tribu sa sulod sa yutang kablin. Ang Lakewood, Dulangan ug Bayug-Iligan *AD* pareho ang panan-aw sumala sa kasinatian nga dapat ang paghatag og hukom sa tribu himoon sulod sa ilang lugar sa yutang kabilin diin anaa ang sentro sa ilang panggobyerno sa tribu, aron malikayan ang grabe nga impluwensya gikan sa kompanya ug sa uban pang dautang bahin. Sa ingon mas mapahamtang sa tribu ang ilang kagahaman alang sa pagpanalipod sa ilang yutang kabilin ug mas mopatigbabaw ang gusto sa tribung komunidad.

DUGANG GIYA NGA MGA PUNTO MAHITUNGOD SA FPIC GIKAN SA MGA MPI IP SCHOLARS

Mga pamalandong pinasubay sa tradisyon ug kustombre sa Pagpananghid ug kasinatian sa *FPIC*. Kinutlo gikan sa *Reflection and Training Workshop on Memoranda of Agreement (MoA)* gipahigayon sa Disyembre 17-19, 2015, didto sa Midway Beach Resort, Initao, Misamis Oriental:

1. Ang Pagpananghid usa ka dakong matang sa pagtahod sa tribu ug kultura sa *IP*. Ang pagpananghid usa ka kulturanhong pamatasan. Sa kultura, ang pagpananghid dapat wala pa nasulod sa yutang kabilin, apan adunay kasinatian nga naa na sa sulod, ayha pa mananghid.
2. Ang *FPIC* isip usa ka himan sa pagpanalipud sa katungod sa *IP*, apan base sa kasinatian nahimong instrumento sa pagpanglimbong o pagbutang sa *IP* sa kapildihan nga kahimtang.
3. Adunay panginahanglanon nga ang *IP* lider, mokat-on ug motimbang sa kasamtangang panahon, ilabina sa teknikalidad, komputer ug legalidad, diha sa kustombre ug tradisyon.
4. Ang *IP* lider o ang tribu kinahanglan magmamugnaon sa paglangkob sa kultura sa pagpananghid ug ang *FPIC*.
5. Sa pamaagi sa *FPIC*, isiguro kung asa nga lugar mananghid; lugar sa panagsabot; kinsa magpakaon, kinsa mohatag og plite, asa nga sakyanan mosakay ang *IP* ug pila ka oras ang panagsabot sulod sa usa ka adlaw.
6. Ang pamaagi sa *FPIC* usa ka komplikado nga buhaton. Daghang butang ang angay hunahunaon ug pangandam. Adunay mga hagit nga maagian ug aduna po'y mga tawo nga mapahimuslananon sa panahon.
7. Ang *FPIC* gihimo dili tungod kay naay katungod ang *IP* kon dili gihimo tungod kay gilatid sa balaod, nahimo na lang kini pagsubay sa pamaagi ug pagsunod sa balaod.

8. Naay mga reklamo mahitungod sa pamaagi sa *FPIC* apan wala mapaabot ngadto sa mga hingtungdang paabtan sama sa mga ahensya sa gobyerno nga *NCIP*.
9. Dunay panginahanglan nga ang *IP* mangandam daan o magbansaybansay sa dili pa moadto sa pakigsabot,
10. Mas bentaha sa tribu ang ilang sinultihan, maayo nga sa gamiton sa pakigsabot ang pinulongan sa tribu aron mas sayon masabtan.
11. Mas bentaha kung panahon sa *FPIC*, dili ang lider ang moatubang kon dili magtudlo lamang og mga tigpamaba nga magdala sa hilisgotan sa tribu aron nga kon magkalisod ang tigpataliwala, mahimo siyang tabangan sa lider.
12. Kon magdali pag-uli ang kompaniya, himoon kining bentaha nga langanon ang panagsabot para mas mapasulod ang hisgutanan nga pabor sa tribu.
13. Adunay kasinatian nga panahon sa *FPIC* naay mga sakop sa lumadnong katilingban ang gipasaligan og trabaho ug gihimong himan sa maong kompanya aron mabahin-bahin ang konseho sa tribu.
14. Panahon sa pagkigsabot, pinili ra ang maka-istorya ug gilimitahan ang oras sa pag-istorya.
15. Ang pagsabot sa pulong "*tribal dealer*":
 - a. Nagbaligya sa tribu
 - b. Dili gitugtan sa tribu
 - c. Kinaugalingon nga pakig-istorya sa kompanya
16. Ang pamaagi sa *FPIC* dapat dili ilaktod.

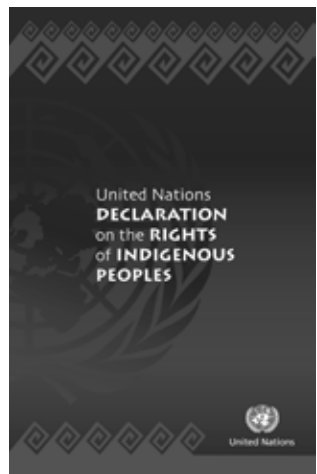
MGA LAKANG UG PAMAAGI SA PAGPAHAOM SA KULTURA UG TRADISYON

1. Dili kulturanhon ug kustombre, ang duha lang ka miyembro diha sa *FBI* ug *FPIC Team*. Dapat ang gidaghanon depende sa apektadong bawang/*gaop*/komunidad. Obligado ang aplikante sa lumadnong lider nga naa sa apektadong barangay. Dapat usab naay Baylan diha sa *FBI* ug *FPIC Teams*. Tungod kay ang Baylan kabalo sa angayan nga ritwal/buhaton.
2. Sapamaagisa *FPIC* sa komunidad, ang mgalumadnong lider ang mogunit ug modala sa tulumanon sa mga panagtigum ug pakisayod.

3. Sa paghimo palang sa *Work & Financial Plan (WFP)* kinahanglan ang pagsalmot sa tribu ilabi na ang Baylan. Ibutang sa *WFP* nga ang gastos sa pagkaon, pamasaha ug gasto sa ritwal maggikan sa *NCIP* nga ihatag diha sa tribu para sila ang mapahigayon niini. Sa kini nga pamaagi ang pamasaha dili sagubangon sa aplikante.
4. Dili kulturanhon ang pag-usa og sakyanan sa taga *NCIP* ug kompanya sa mina ug aplikante sa *FPIC*.
5. Ang *NCIP* dapat ang mag-una og pakisayod sa tribu dili ang kompanya.
6. Bisan pa, ang *NCIP* mahimong *ma sala* (kulturanhong silot) o makamulta kung makalapas sa pamaagi sa *FPIC*, apil ang aplikante.
7. Kung naay bag-o nga tigpamuhunan bisag pareho nga kompanya mo-agi napud sa *FPIC*.
8. Dapat magritwal kung maghatag og pagtugot; magritwal kung mag-MoA na. Ug magritwal usab kung dili maghatag og pagtugot.
9. Ang *FPIC* nga gitakda sa pagkakaran solido ug magamit gayud sa mga tawo, apan dako pa gihapon ang hagit diha sa mga tawo sulod sa *NCIP* nga maoy mopatuman niini. Ang mga per diem ug pangastos sa taga *NCIP* panahon sa pamaagi sa *FPIC* angayan nga kuhaon kini nila didto sa ilang opisina.

DUGANG TALAMDAN GIKAN SA UNITED NATIONS DECLARATION ON THE RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLES (UNDRIP):

Ang *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (Deklarasyon sa Hiniyang Kanasuran sa Katungod sa Katawhang Lumad) nag-ila sa kamahinungdanon sa yuta, teritoryo ug mga kahinguhaan alang sa mga lumadnong katawhan, ug daghang mga artikulo ang nagtumong sa mga katungod sa mga lumadnong katawhan sa ibabaw

niini. Ang kauyokan artikulo niini nga bahin mao ang 25 ug 26. Dugang pa, ang Artikulo 8 ug 10 dayag nga naghatag og panalipod gikan sa pagpapahawa.

Artikulo 25:

Ang mga lumad nga katawhan adunay katungod sa pagpadayon ug pagpalig-on sa ilang lahi nga espirituhanon nga relasyon uban sa ilang tradisyonal nga gipanag-iya o gi-okupahan ug gigamit nga mga yuta, teritoryo, tubig ug kadagatan sa baybayon ug uban pang mga kapanguhaan ug sa pagtuboy sa ilang mga kaakohan ngadto sa umaabut nga mga kaliwatan.

Artikulo 26:

1. Ang lumad nga mga tawo adunay katungod sa mga kayutaan, mga teritoryo ug mga kahinguhaan, nga ilang gipanag-iya sa tradisyon, gi-okupar o gigamit o nakuha.
2. Ang lumad nga mga tawo adunay katungod sa pagpanag-iya, paggamit, pagpalambo ug pagkontrolar sa mga yuta, mga teritoryo ug mga kahinguhaan nga ilang gipanag-iya pinaagi sa tradisyonal nga pagpanag-iya o uban pang tradisyonal nga trabaho o paggamit, ingon man usab sa mga butang nga ilang nakuha.
3. Ang mga estado mohatag sa legal nga pag-ila ug pagpanalipod sa mga kayutaan, mga teritoryo ug mga kahinguhaan. Ang maong pag-ila pagahimoon nga may pagtahud sa mga kustombre, mga tradisyon ug mga sistema sa pagpanag-iya sa yuta sa mga lumad nga katawhan.

Artikulo 8

1. Ang mga lumad nga katawhan ug mga indibidwal adunay katungod nga dili ipailalom sa pinugos nga asimilasyon o pagkaguba sa ilang kultura.
2. Ang mga estado maghatag og epektibo nga mga mekanismo alang sa paglikay, ug pagtangtang sa:
 - a. Ang bisan unsang lihok, nga adunay tumong o epekto sa paghikaw kanila sa ilang integridad

ingon nga managlahi nga mga kultura o etnikong pagkatawo;

- b. Bisan unsa nga aksyon, diin adunay tumong o epekto sa pagpapahawa kanila sa ilang mga yuta o mga kahinguhaan;
- c. Ang bisan unsang porma sa pinugos nga pagbalhin sa kamulupyohan, nga adunay tumong o epekto sa paglapas o pagpahuyang sa bisan unsang mga katungod;
- d. Ang bisan unsang dagway sa pinugos nga asimilasyon o pagsagop;
- e. Ang bisan unsang porma sa propaganda nga gidisenyo aron sa pagpalambo o pagdasig sa pagpihig sa rasa o etniko nga gitumong batok kanila.

Artikulo 10

Ang mga lumad nga katawhan dili pugson nga kuhaon gikan sa ilang mga yuta. Walay pagbalhin ang mahitabo kung wala ang Free and Prior Informed Consent sa mga lumad nga mga hingtungdan ug human sa kasabutan sa makatarunganon ug patas nga bayad ug, kung mahimo, uban ang kapilian sa pagbalik.

**Mindanao
Peacebuilding
Institute
Foundation
Incorporated
PHILIPPINES**

